

Чендей Н. В.
Ужгородський національний університет

ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФЛОРИСТИЧНИХ МЕТАФОР У ЛІРИЦІ ДЖ. Г. БАЙРОНА ТА ЇЇ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Посилена увага лінгвістів до зіставно-типологічного вивчення різних мов шляхом членування лексико-семантичних полів на їхні складові компоненти пояснюється намаганням розкрити сутність й особливості функціонування мов, виявити їх спільні й відмінні риси, проаналізувати специфіку відтворення мовних картин світу [6, 134]. За словами М. П. Кочергана, лексико-семантичні поля двох мов ніколи не збігаються, оскільки зафіксовані елементи реальності в одній мові не повторюються в такій самій формі в іншій мові [4, 13]. Особливо виразно виявляються розбіжності у зіставляваних мовах на фоні переносних метафоричних значень, що яскраво засвідчують своєрідність мовних картин світу в просторі різномовних художніх текстів (джерел міжкультурної інформації), оскільки метафора виступає інструментом первинної когнітивної функції свідомості, що визначає образне мислення і формування концептуальних метафоричних уявлень. При цьому природне середовище відіграє важливу роль у формуванні образних стереотипів сприйняття та осмислення дійсності, крізь які етнос "бачить" світ. Вони належать до тієї частини національно-мовних картин світу, яка виступає носієм і виразником етнічно зумовлених аспектів світовідчуття, осмислення та оцінки світу [3, 61].

Перші дослідження мови поезії з когнітивної точки зору обґрунтували необхідність вивчення метафоричних концептуальних систем як невід'ємної складової авторської картини світу. Основна увага зосереджується на тому, що мова поезії також належить до сфер функціонування когнітивної метафори, оскільки базові метафоричні концепти є частиною як загального концептуального апарату, так і індивідуального, притаманного кожному окремому автору. Аналіз поетичних робіт дозволив Дж. Лакоффу і М. Тернеру виділити набір базових метафоричних концептів (*basic metaphors, specific-level metaphors*), які функціонують у поетичних текстах різних епох і культур. Ці концепти групуються головню навколо таких понятійних царин, як ЖИТТЯ, СМЕРТЬ і ЧАС. У мові поезії функціонують також метафори загального типу (*generic-level metaphors*), які являють собою загальну схему для побудови базових метафор.

Особливість поетичної композиції, як відзначають Дж. Лакофф і М. Тернер, полягає у тому, що вона ґрунтується на концептуальній метафоризації. Виділяються три основні механізми її формування: 1) створення комбінацій на основі наявних базових метафоричних концептів; 2) розширення слотів метафоричних концептів; 3) різноманітне їхнє наповнення [8, 52]. Інакше кажучи, у процесі художнього осмислення світу базові метафоричні концепти зазнають змін, в основі яких лежать когнітивні механізми поетичного переосмислення [там само, 303]. В. Г. Ніконова художньо переосмислені базові метафори називає оказіональними й наголошує на тому, що вони є концептуальною базою поетичних образів, утворених автором з метою структурування концептуального простору й естетичного впливу на адресата [5, 303]. Зіставне вивчення процесу метафоризації оригінального тексту та його перекладу уможлиблює розкриття універсальних та етнокультурних особливостей асоціативного мислення різних етносів, встановлення своєрідностей національно-

мовних картин світу.

Мета статті – провести зіставно-типологічний аналіз метафоричних концептів флористичної мережі метафоричного поля “ЗЕМЛЯ” в ліриці Байрона та її українських перекладах.

Завдання:

– визначити особливості будови й функціонування метафор флористичної мережі в оригіналі й перекладах;

– встановити основні відмінності флористичної метафоричної концептуалізації в українських перекладах лірики Байрона.

На основі проведеного дослідження стає очевидним, що в просторі оригінальних поетичних текстів Дж. Г. Байрона та їхніх перекладах українською мовою виділяються чотири основні метафоричні поля: “ЗЕМЛЯ”, “ВОДА”, “ПОВІТРЯ” та “ВОГОНЬ”, які в сукупності своїх метафоричних мереж структурують метафоричну картину світу в ліриці великого романтика. Однак, незважаючи на практично повне відтворення оригінальних Байронових метафоричних полів і більшість їхніх складових мереж, в українській традиції простежується варіювання у наповненні цих мереж метафоричними концептами. Більше того, попри схожість фільтрів різномовних метафор, тобто ознак порівняння, які лежать в основі метафоричного переносу, конотативне освоєння наслідків метафоричного процесу не завжди збігається. Звідси спостерігаємо наявність асоціативно-емотивних лакун, що свідчить про різну дію емоційно-оцінного компонента національних мовних свідомостей і вказує на суб’єктивність оцінки у сприйнятті тим чи іншим етносом об’єктів матеріального світу. Так, українські поетичні переклади з Байрона характеризуються внесенням специфічно національних рис у побудову низки метафоричних концептів, які складають основу всіх метафоричних полів.

Оскільки ми розглядаємо оригінальні тексти й переклади як самостійні твори національної літератури, а не тотожні, це уможливило встановити не тільки подібність у групуванні концептуального матеріалу, але й виявити відмінності у наповненні концептуально-метафоричних систем, зумовлених різницею мовних структур і етнокультурних традицій кодування інформації. Такий підхід дозволяє, на наш погляд, припустити існування як загального метафоричного простору, наявного між концептуальними сферами, так і національного, сформованого специфічними мовними засобами метафоризації. У центрі уваги при цьому перебувають концепти зони джерела, оскільки вони мають основне образне значення й виступають основою уподібнення. Зокрема, нас цікавить метафоричний простір, в якому реалізуються джерельні концепти, враховуючи культурне середовище їхнього функціонування.

Метафори флористичного кола складають важливий фрагмент метафоричного поля “ЗЕМЛЯ” в поетичній творчості Дж. Г. Байрона, підтвердженням чому слугує особлива увага українських перекладачів до їхнього відтворення. До того ж у просторі українських перекладів спостерігається розширення індивідуальних смислів флористичної метафорики, особливо “підвищується” роль КВІТКИ у формуванні індивідуально-авторської метафоричної картини. Втім, варто зазначити, що деякі оригінальні Байронові метафоричні комплекси, зокрема метафоричний концепт ТРОЯНДА – СМЕРТЬ, зовсім не реконструюються в українських перекладах, що пояснюється відсутністю асоціації між концептами царини джерела й мети в українській традиції.

Концепт КВІТКА знаходить своє відображення у метафоризації КОХАННЯ:

“Зів’ялились кохання квіти” [2, 93]. Метафорична концептуалізація КВІТКИ актуалізує смисл втраченого почуття, водночас уможлиблює реконструкцію пори цвітіння не тільки в природі, але і в житті людини. Невипадково в оригіналі з КОХАННЯМ найчастіше ототожнюється ТРОЯНДА: “The roses of Love glad the garden of life” [7, 43], тобто деталізація квітки за видом маніфестує значення молодості, вроди, що асоціюється з жіночим началом. Крім того, ТРОЯНДА імпліцитно позначає непридатність до самостійного життя, адже в українських перекладах троянди “заглушує ліс кропиви й будяків”, а в Байрона ці квіти “плекає отруйна роса” – “nurtur’d ’mid weeds dropping pestilent dew”. Однак, згубним для почуття є не тільки недбале ставлення, радше фатальним для нього є ЧАС: “Time stops the leaves with unmerciful knife” [там само, 43]. У цьому випадку актуалізується метафоричний концепт ЧАС – КАТ, який контамінує значення безпорадності, фатальної неминучості, марності життя взагалі. Якщо ТРОЯНДА в українських перекладах проектується на зображення КОХАННЯ, то в оригіналі ця квітка прямо асоціюється зі СМЕРТЮ: “the woe that lurks beneath, Like roses o’er a sepulcher” [там само, 132]. Принагідно зауважимо, що в цьому випадку має значення колір квітки, оскільки в образі смерті в ліриці Байрона переважно метафоризується біла троянда: “if Mirth could flush Its rose of whiteness” [там само, 147]. Метафорична концептуалізація ТРОЯНДИ допомагає автору наочно відтворити абстрактне поняття (СМЕРТЬ), вказати на його всепоглинаюче начало, перед яким безсила краса і молодість. У ліриці Байрона та її українських перекладах неодноразово реконструюється бінарний метафоричний комплекс, спрямований на експлікацію життєдайного начала квітки. Так, метафоричний концепт ЖИТТЯ – ТРОЯНДА найкраще розкриває свої комбінаторні смисли у вірші “Oh! Snatched Away In Beauty’s Bloom”, в якому маніфестується властивість ТРОЯНДИ до регенерації: “But on thy turf shall roses rear Their leaves, the earliest of the year” [7, 166]. У перекладі В. Богуславської “roses rear their leaves” – “троянди розпускають листя” замінюється на “троянд розкриваються вуста” [2, 10], тобто перекладачка наділяє квітку антропоморфними характеристиками з метою експлікації її “одухотвореного” начала. До речі, в українських перекладах лірики Байрона прийом антропоморфізації рослин дуже поширений. Зокрема, метафоризація, побудована за принципом переносу значення у межах парадигми “рослина” – “людина”, представляє запозичений із фольклору базовий метафоричний концепт КВІТКА – ДІВЧИНА. Зауважимо, що Байрон значно рідше використовує цей метафоричний комплекс, натомість українські перекладачі часто вносять його у побудову поетичної картини, розширюючи основну метафоричну модель РОСЛИНА – ЛЮДИНА українськими. Яскравим прикладом у цьому плані виступає індивідуально-авторський метафоричний концепт ПАГІН – ДІВЧИНА, який реконструюється із генетивної метафоричної конструкції: “Та дівчина була Останнім пагоном значного роду” [1, 109]. Наведений метафоричний комплекс репрезентує одну із концептуальних основ української національної традиції, пов’язаний з уявленням про жінку як продовжувачку роду.

Концепт ДЕРЕВО утворює зону джерела низки метафоричних концептів, спрямованих на експлікацію не тільки абстрактних понять (СИЛА, ЖИТТЯ й КОХАННЯ), але й представляє приклад антропоморфізації рослини (ДЕРЕВО – ЛЮДИНА). Варто відзначити, що для Байрона не має значення вид дерева, це свого роду узагальнений образ: “In the wide waste there still is a tree” [7, 203], спрямований на актуалізацію смислу можливості життя в пустелі через асоціативні характеристики

ДЕРЕВА. Натомість в українській мові такими комбінаціями смислів наділений особливий вид дерева – ДУБ, яким Д. Паламарчук замінює “звичайне дерево” у Байрона: “Дуб росте в проваллі на дні” [1, 106]. Слід зауважити, що така заміна не є випадковою, а цілком відповідає традиційному уявленню українців про ДУБ як символ міцності й здоров’я, до того ж це дерево українці асоціюють з життєвою мудрістю. В. Богуславська повністю відтворює метафоричний образ, експлікований метафоричним концептом ЛЮДИНА – ДУБ у порівняльній метафоричній конструкції: “Saul... fell to earth, as falls the oak At once and blasted by the thunder-stroke” [7, 170]; “Саул, як блискавкою втятий дуб, На землю впав” [2, 13]. При цьому перекладачка зберігає асоціативне тло протистояння ЛЮДИНИ зі СМЕРТЮ, а ДУБА зі СТИХІЄЮ (БЛИСКАВКОЮ). Для української поетичної традиції взагалі характерне ототожнення рослинного й людського начал: “як грецький дуб кого затис, Той і задуб отам” [2, 81]. На переносне вживання ДУБА у вірші вказує означення “грецький”, тобто стає очевидним, що мова йде про грецького воїна, силу якого В. Богуславська порівнює з ДУБОМ. Інакше кажучи, персоніфікація ДЕРЕВА інтерпретується як реалізація антропоцентричної метафоричної моделі ЛЮДИНА – ДЕРЕВО, авторськими метафоричними концептами якої в українських перекладах виступають ДУБ – ЧОЛОВІК та ВЕРБА – ДІВЧИНА “Але й в грозу плакучим листям Схилялась наді мною ти” [1, 104] – у генетичній метафоричній конструкції метафоричний концепт ДІВЧИНА – ДЕРЕВО сфокусовується в атрибутивному словосполученні “плакуче листя”. Метафорична трансформація значень у межах парадигми “рослина” – “людина” спрямована на антропоморфізацію природи з метою створення особливої поетичної картини її єдності з людиною. Метафоричний концепт ДІВЧИНА – ВЕРБА набуває в українських перекладах поезії Байрона важливого значення, оскільки це дерево не просто асоціюється із жіночим началом, але й експлікує значення гнучкості, вміння долати життєві труднощі: “Була ти ніжною вербою Що в бурю гнеться” [1, 103]. Так, “верба, що в бурю гнеться” контамінує значення не лише протистояння дерева стихії, радше на перший план виступає мотив постійної боротьби, що складає зміст буття.

Фітоморфізація абстрактних понять в українській традиції пов’язана з метафоричним концептом КОХАННЯ – ДЕРЕВО, за допомогою якого реалізується поетичний образ почуття, що асоціюється з деревом, а людина з його гілками: “Кохання деревцем гінким Обом нам зав’язало світ” [2, 26]. Допоміжний метафоричний концепт цієї моделі ЛЮБОВ – ЛИСТЯ, що реконструюється з генетичної метафоричної конструкції “Бо листям любов опадає” [там само, 23], експлікує значення скороминучості щасливих миттєвостей, які залишаються лише спогадами.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна дійти висновків про те, що в англійській та українській ліриці спостерігається наявність спільного метафоричного простору та індивідуальні для кожної мови засоби метафоризації, сформовані в руслі мовної та культурної традиції. Виділення базових (спільних) метафоричних комплексів та індивідуально-авторських (відмінних) метафор уможлиблює висновки про характерний для носіїв двох мов досвід метафоричного відображення навколишнього світу. Перспективним вважаємо проведення зіставно-типологічного аналізу метафоричних концептів локативної та анімалістичної метафоричних мереж з метою цілісної реконструкції особливостей метафоричного поля “ЗЕМЛЯ” в ліриці Дж. Г. Байрона та її українських перекладах.

Л і т е р а т у р а :

1. Байрон Дж. Г. Лірика / Дж. Г. Байрон / [Упор. і пер. з англ. Д. Паламарчук]. – К.: Дніпро, 1982. – 150 с.
2. Байрон Дж. Г. Твори / Дж. Г. Байрон / [Пер. з англ. В. Богуславської]. – К.: Дух і Літера, 2004. – 366 с.
3. Голубовська І. О. Метафорико-символічні іпостасі зоонімів у рамках фрагмента мовної картини світу / І. О. Голубовська // Мовознавство. – 2003. – № 6. – С. 61–68.
4. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 12–22.
5. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поезиці Шекспіра / В. Г. Ніконова. – Дніпропетровськ: Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.
6. Фабіан М. П. Зіставна лексична семантика: методика дослідження / М. П. Фабіан // Проблеми зіставної семантики. Зб. наук. ст. Вип. 7. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2005. – С. 134–138.
7. Byron G. Selections From Byron. Lyrical Verse / G. Byron. – М.: Progress Publishers, 1979. – 520 p.
8. Lacoff G. More than cool reason: a field guide to poetic metaphor / G. Lacoff, M. Turner. – Chicago: University of Chicago Press, 1989. – 230 p.

Чепель Н. П.

*Рязанский государственный университет
имени С. А. Есенина*

**ОПУЩЕНИЕ РЕАЛИЙ ПРИ ПЕРЕВОДЕ
КАК ОДИН ИЗ СПОСОБОВ ПРАГМАТИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ**

Общепризнано, что переводчик должен быть не только билингом, но и “бикультурным”. Он должен не только хорошо знать особенности двух культур (т.е. располагать соответствующими фоновыми знаниями), без чего он не сможет ни понять содержание оригинала, ни создать полноценный текст перевода, но и иметь ясное представление о сходстве и различиях в знаниях, взглядах, традициях и ассоциациях, присущих членам обоих культурных сообществ.

В процессе перевода, наряду с сопоставлением различных языковых систем, происходит сопоставление разных культур. Как правило, тексты, адресованные носителю исходного языка, рассчитаны лишь на его восприятие. Они исходят из специфических черт его психологии, доступного ему объема информации, особенностей окружающей его социально-культурной сферы. В процессе перевода текст переадресовывается иноязычному получателю, располагающему другим объемом фоновых знаний. При этом происходит прагматическая адаптация исходного текста, т.е. внесение определенных поправок на социально-культурные, психологические и иные различия между получателями оригинального текста и текста перевода [4, 242].

Целью статьи является анализ случаев использования опущения как способа прагматической адаптации при переводе русских исторических реалий.

Проблема компенсации тех потерь информации, которые могут возникнуть при передаче реалий (как лексических единиц, обозначающих явления, отсутствующие в культуре ПЯ), тесно связана с одной из важнейших категорий прагматики – прагматической пресуппозицией, отражающей асимметрию фоновых знаний, различный социально-культурный опыт носителей ИЯ и ПЯ. Самое непосредственное отношение к проблеме реалий имеет тот класс пресуппозиций, который Н. Д. Арутюнова и Е. В. Падучева относят к прагматическим презумпциям, касающимся знаний и убеждений говорящих. “Говорящий, который высказывает суждение S, имеет